

поддержку в США в последней четверти прошлого столетия и повлияло на обучение студентов, принадлежащих к языковым меньшинствам в школах США.

Ключевые слова: этнокультурное образование, языковые меньшинства, билингвальные программы, английский монолингвизм, языковой барьер, движение «Только английский язык», языковая политика США.

Крсек Ольга Євгеніївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан філологічного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м.Севе́родонецьк, Україна). E-mail: krsek@i.ua

Krsek Olga Yevgenivna – Ph.D – in Pedagogy, Dean of Philology Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk). E-mail: krsek@i.ua

УДК 321.01 (477)

СИСТЕМА ПРАВОСЛАВНОГО ВИХОВАННЯ БРАТСЬКИХ ШКІЛ УКРАЇНИ (к. XVI – XVII ст.) КРИЗЬ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИКИ

О. О. Кулишева

У статті надана технологія застосування синергетики в історії педагогіки. Досліджені закони та особливості самоорганізації системи православного виховання у XVI – XVII ст.

Ключові слова: система православного виховання, синергетика.

Постановка проблеми. Проблема уточнення варіантів розбудови освітніх та виховних систем, коли на сьогодні їх доцільність й виваженість визначає виключно експеримент, для сучасної педагогіки є досить актуальною. До певної міри вирішити цю проблему можна, використовуючи механізм синергетики, що містить можливості для конструювання й розвитку складних організаційних форм у бажаному для суспільства напрямі. Проте, відношення до перспективи використання даної методології й природничо-наукових принципів пізнання в педагогіці серед науковців є достатньо стриманим, бо розвій будь-якої освітньо-виховної системи відбувається, перш за все, під

впливом свідомо організованого керування суспільства, а не стихійної дії [13]. Отже, виникає нагальна потреба дослідити технологію застосування синергетики в історії педагогіки, щоб зрозуміти логіку розвитку педагогічних систем будь-якого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній літературі вивченням принципів дії синергетики у педагогіці займалися Ткаченко Л. І. [12], Колеснікова Є. Б. [6], Нелунова Є. Д., Григор'єва Л. А. [9] та інші видатні вчені. Загалом автори розглядали теоретичний аспект цього питання, визначили функції синергетики, основні тенденції її розвитку. Лише незначна кількість праць (Вознюк О. В. [4], Бронніков В. В. [3]) стосувалася історико-педагогічної площини застосування синергетики. Так, Вознюк О. В. у своїй праці описував процес розвитку вітчизняної педагогічної думки у другій половині ХХ ст. Його дослідження дало можливість виявити діалектичні закономірності еволюції освіти та обґрунтувати синергетичну модель глобальних та локальних тенденцій розвитку освіти і вітчизняної педагогічної думки на сучасному етапі. Бронніков В. В. у свою чергу виокремив періоди соціальної самоорганізації українського народу – це час існування Київської Русі, період змагань за повернення власної державності на українські землі (XIV – початок ХХ ст.) і сучасність. Отже, закони статичності і динаміки, зовнішній механізм самоорганізації системи виховання не були достатньо вивчені. Враховуючи це, **метою нашої статті** є дослідження православної системи виховання кінця XVI – XVII ст., коли українське суспільство було досить нестабільним й тяжіло до самоорганізації (становлення соціально-політичної системи козацтва, братського руху тощо) із застосуванням системної методології та принципів синергетики.

Виклад основного матеріалу. Система – це «виділена на основі певних ознак упорядкована безліч взаємозалежних елементів, об'єднаних загальною метою функціонування та єдності управління, що виступає у взаємодії з середовищем як цілісне явище» [5, с. 16].

Згідно з визначенням Сластьоніна В., система виховання – це цілісний соціальний організм, що існує при умові взаємодії основних компонентів (суб'єктів, мети, змісту і способу діяльності) та володіє такими інтегративними (об'єднуючими) характеристиками, як спосіб життя колективу й психологічний клімат [11]. У свою чергу Новікова Л. І. основними компонентами системи бачить: мету, виховну діяльність, суб'єкти діяльності та їх відносини, середовище і управління [16]. Проте, на нашу думку, такий підхід до конструкту системи виховання є дещо незавершеним, елементи складно зіставляти

та аналізувати зв'язок між ними. Виходячи з вищезазначеного, ми пропонуємо побудувати структуру системи виховання у наступному вигляді: суб'єкт, об'єкт та зміст.

Мал. 1 Структура системи виховання

Де суб'єкти – це учасники системи; об'єкт – те, на що спрямована діяльність суб'єктів, різновид соціальних взаємовідносин, що забезпечує розвиток, удосконалення людини; зміст – дії, спрямовані на організацію виховного середовища, реалізацію цілей та завдань системи.

Пояснення в цій структурі, на нашу думку, потребують об'єкт та зміст структури.

До стану об'єкту ми віднесли виховання як соціалізацію. Під останньою розуміється процес адаптації та інтеграції людини в суспільство шляхом засвоєння соціального досвіду, цінностей, норм, що є властивими для громади [11]. Проте, необхідно зазначити, що людина розвивається не лише внаслідок певного виховного впливу, а й за рахунок самовиховання. Активність суб'єкту спрямовується на самопізнання й самовдосконалення, отже, людина починає посідати місце не лише суб'єкта, а й об'єкта в системі виховання. Крім того, до стану об'єкту певною мірою відноситься й середовище. Ми знаємо, що система виховання характеризується відкритістю, а отже, велику роль в її становленні відіграє навколишній світ. «Середовище стає компонентом системи в тій мірі, в якій система може його засвоїти» [16, с. 216].

Зміст системи визначається, по-перше, вихованням як дією (конструктивною, організаторською, комунікативною), коли педагог займається плануванням, підбором матеріалу, реалізацією педагогічних

технік, створенням колективу, встановленням комфортних відносин між учасниками системи тощо; по-друге, метою як комплексом ідей, що мають своє вираження в філософській вихідній концепції системи і для реалізації яких вона створюється; по-третє, управлінням, що забезпечує інтеграцію компонентів в цілісну систему та її розвиток (останнє відбувається за рахунок створення необхідних зв'язків між компонентами системи).

Згідно з теорією систем Богданова А. [1], будь-яка система – це свого роду організація, розвиток якої підпорядковується чітким принципам і законам, що характерні як для сфери органічного та неорганічного світу, так і свідомої діяльності людей. Розгляд співвідношення системи виховання та її елементів підтверджує цю думку.

По-перше, конструкт тяжіє до організованості, проте поряд існує й протилежна тенденція – дезорганізованість. Наприклад, упорядкованість виявляється в стандартизації ситуацій, встановленні стійких міжособових зв'язків, її протилежність – це порушення рівноваги, зріст індивідуальних та групових протиріч. За словами Богданова А., сутність цих процесів розкривається в дихотомії «активність – опір» [1]. Автор проаналізував декілька ситуацій:

1. «Активність одного елементу та активність іншого з'єднуються таким чином, що не роблять супротив один одному - це гранично позитивний результат» [1, с. 157]. Наприклад, одночасні і однаково спрямовані зусилля вихователя та вихованця, що відбуваються в умовах, коли вони не заважають, а підсилюють один одного.

2. «Активність одного елементу чинить цілковитий опір активності другого, повністю паралізуючи його або паралізується сам» [1, с. 158]. Наприклад, протиріччя між вимогами, змістом системи виховання єзуїтських шкіл та внутрішніми переконаннями православних міщан XVI – XVII ст.

3. «Елементи єднаються таким чином, що їх активність частково підсилюють, а частково заважають один одному» [1, с. 158]. Наприклад, педагог братських шкіл та батьки вступають у співробітництво у справі виховання дитини, комбінуючи більш-менш вдало свої зусилля, але в той же час мимовільно заважають один одному. Переважає те чи інше сполучення, від чого і залежить кінцевий результат дії. Цей варіант найбільш типовий.

Отже, ми можемо говорити про те, що в залежності від того, як поєднуються між собою елементи системи, властивості системи не зводяться до суми властивостей її елементів. «Ціле може бути більше

чи менше, ніж проста сума частин» [13, с.7]. Останнє нам дає розуміння ролі самостійності елемента у складі цілого, наприклад, ролі людини у системі (людина вбудована у систему, але і розвиток системи певною мірою залежить від людини). Таким чином, важливо розрізняти якості, запити, особливості, що властиві і системі виховання, і її складовим.

По-друге, внутрішній механізм самоорганізації системи визначається «законом найменших» [1]. Дія закону виявляється в тому, що структурна стійкість системи визначається її найслабшим елементом. Вона почне руйнуватись там, де має найнижчу ступень спротиву. Як правило, самою нестабільною частиною конструкту є людина. Вона завжди прагне свободи та незалежності. Крім того, це може бути середовище (соціально-політичне, виховне тощо). «Закон найменших» обумовлює судьбу системи виховання: її розвал, перебудову, виникнення нового конструкту.

По-третє, для будь-якої системи характерна не лише наявність зв'язків і відносин між утворюючими її елементами (певна організованість), але й нерозривна єдність з середовищем, у взаємодії з яким система виявляє свою цілісність [11]. Середовище може бути як лояльним до системи (відповідність змісту й характеру виховної роботи матеріальним можливостям та умовам школи), так і агресивним (військові дії, розкол суспільства, незахищеність). Здатність системи пристосовуватися до змін впливає на еволюцію та її життєвий цикл. Динамізм системи, здатність перебудовувати внутрішню структуру, адаптуватися до відповідних змін є механізмом самозбереження і її подальшого існування.

Останній принцип дає нам можливість перейти від вивчення стану системи до дослідження механізму зовнішньої самоорганізації.

Православна система виховання [7] з'явилася на українських теренах у X ст. у зв'язку з хрещенням Київської Русі й впливом Візантії – однієї з найрозвинутіших країн того часу. Новітній конструкт, побудований церковниками, відповідав запитам русичів. Його розвиток у X – XV ст. обумовлювався лояльним відношенням держави, підтримкою з боку провідних верств населення, обов'язковою десятиною на забезпечення відповідного матеріального становища Церкви, а отже і школи.

Становище погіршилось у зв'язку з занепадом української державності, захопленням турками Константинополя, переходом наших земель під владу Польщі. Наслідком цих подій стала деградація православ'я та встановлення іншої панівної ідеології – католицизму.

Католики посіли провідні державні посади, мали безумовне право на землю, а отже й право на достатній культурний і освітній рівень. Останнє спровокувало переорієнтацію провідних верств українського населення на іншу культуру. Бувши ревні захисники православ'я переходили в католицизм. Церква почала втрачати джерело фінансової й політичної підтримки. Як наслідок, у 1596 р. між католицькою і православною ієрархіями була підписана Брестська унія, що призвела до виникнення греко-католицької (уніатської) Церкви та ще більшого занепаду православ'я. Проблема підсилилася й наступом реформаційних рухів. Міщани (мешканці міст) вимагали доступності освіти, вводу латини, орієнтації системи виховання на західноєвропейські гуманістичні зразки. Система православного виховання зразку X – XV ст. почала втрачати конкурентоздатність, а отже і рівновагу.

У соціальних системах природний відбір перетворюється в свідомий вибір, де «конкурують ні реальні варіанти поведінки, а їх інформаційні моделі» [8, с. 25]. Таким чином в українському культурному полі з'явилася полемічна література: «Тренос» М. Смотрицького, «Протестація» Й. Борецького, «Оповіді святого Кирила, патріарха ерусалимського» С. Зизанія, «Послання до єпископів» І. Вишенського, «Унія, або виклад попередніх артикулів» І. Потія тощо. У свою чергу боротьба ідеалів призвела до суттєвих перетворень в системі виховання, з'явилися модерні, порівняно з церковними, типи шкіл: Острозька (1578) та Львівська братська установи (1586).

Острозька школа стала першою вищою школою в українських землях. Вона суттєво відрізнялась від церковно-монастирських шкіл широтою поглядів викладачів, напрямками освіти та виховання. Там вивчалися слов'янська, грецька та латинська мова. Головний орієнтир – надати можливість православній дитині посісти гідне місце в католицькому просторі. Серед вихованців Острозької академії було багато видатних особистостей, зокрема М. Смотрицький, П. Конашевич-Сагайдачний, Й. Борецький. Проте, треба зазначити, що вплив цієї школи був не дуже значний – єдина (одна) школа не могла вирішити проблему багатотисячного православного населення.

Більш дієвими виявилися братські школи. Навчатися у таких школах мали право діти всіх станів, утримувалися заклади коштом православної громади. Виховання будувалося за системою західноєвропейського взірця. Основа – це прищеплення дітям прагнення до самовдосконалення та саморозвитку. Філософським

підґрунтям виховних ідей стали ренесансні доктрини, викладені у творах того часу. Фінансову й політичну підтримку братчики отримували від козацтва.

Перебудова внутрішньої структури системи виховання: зміна змісту системи, укріплення матеріального становища шкіл і т.п. стала виявом динамічного аспекту здатності системи пристосовуватися до пертурбації внутрішніх та зовнішніх умов її існування. Включилися адаптивні процеси. Система тяжіла до врівноваження, певного ступеню узгодженості з оточуючим її простором. Таким чином, відносно малі відхилення від стану рівноваги система змогла погасити. Православно-виховний конструкт залишився на існуючій траєкторії (атракторі) розвитку.

У II половині XVII ст. соціально-політична ситуація в українських землях значно погіршилася. Національно-визвольна війна на теренах Речі Посполитій під приводом Б. Хмельницького, Руїна, розкол суспільства, різке погіршення соціально-економічних умов життя людей, втручання у перебіг подій інших держав (Московія, Османська імперія) призвели до розподілу українських земель між декількома державами (1686). Лівобережна Гетьманщина та Запоріжжя відійшли Московії, Правобережжя, Волинь та Галичина залишилися у складі Польщі. Останнє стало критичним моментом (точкою біфуркації) для існуючої системи православного виховання. Постає вибір подальшого шляху її розвитку. За словами Бранського В., принцип відбору атрактора – це визначення того стану, в який система повинна перейти, щоб за визначених умов набути максимальної рівноваги [2].

Зберегти православну модель виховання на українських теренах, підвладних Польщі не залишилося жодної можливості, а отже братські школи почали поступово переходити в унію (найбільш ортодоксальне Львівське братство набуло статусу уніатського у 1689 р). Останнє дало можливість зберегти православ'я по суті. Церковні обряди, свята, таїнства, особливості іконопису, церковного співу, мова – всі елементи виховного впливу на дітей залишилися православними. Таким чином, система уніатського виховання виникла на ґрунті колишньої православної системи, зберігши певною мірою її цінності й традиції.

Зовсім інакшим був перебіг подій в Гетьманщині і Запоріжжі. Там система православного виховання збереглася. Проте, необхідно зазначити, що в її структурі відбулася певна зміна провідних видів діяльності (більше уваги стали приділяти патріотизму, розвитку філософії, відбувся перегляд ролі особистісного начала в житті людини та суспільства), що сприяло відновленню цілісності

системоутворюючих зв'язків. Останнє призвело до нового етапу суб'єктного розвитку системи православного виховання в українських землях у XVIII ст.

Висновки. Аналізуючи систему православного виховання кінця XVI – XVII ст., ми дійшли висновку, що цей конструкт підпорядковується законам організаційної науки та теорії синергетики, а саме:

1) в залежності від того, як поєднуються між собою елементи системи, властивості системи не зводяться до суми властивостей її елементів;

2) внутрішній механізм самоорганізації системи визначається «законом найменших»;

3) система нерозривна з середовищем, здатна до адаптації.

Крім того, система православного виховання має наступні особливості: по-перше, швидкість змін її елементів (вимоги суб'єкту та відповідність їм об'єкту і змісту) нерівномірна, наявна певна інерційність. Коректор проблеми – посилення відкритості системи, бо інерція в закритих системах безкінечна. По-друге, орієнтація системи на виконання існуючих завдань, слабкий облік змін. Навіть найсучасніша система згодом перетворюється на традиційну, сталу. Отже, жодна система виховання не може бути єдиною можливою. По-третє, шанси на стабільність і наступний розвиток має система, що найбільше відповідає вимогам зовнішнього середовища.

Подальшу роботу передбачається проводити у напрямі дослідження філософсько-педагогічних концепцій православного виховання у працях культурно-освітніх діячів братств.

Література

1. Богданов А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука). - М.: Экономика, 1989. - 304 с.
2. Бранский В. П. Теоретические основания социальной синергетики // Вопросы философии. – 2000. - №4. – С. 111- 129.
3. Бронніков В. В. Синергетика як перспективна методологія у дослідженнях соціально-політичних наук // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во „Центр соціальних комунікацій”, 2008. – Вип. 28. – С. 109- 116.
4. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід (др. пол. XX ст.): Автореф... дис. канд. пед. наук. – Житомир: ДПФ, 2009. - 21 с.
5. Ильина Т. А. Системно-структурный подход к организации обучения. - М.: Знание. –1972. - Вып. 1. - 72 с.

6. Колеснікова Є. Б. Синергетика як інноваційний метод у сучасній освіті // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - 2014. - № 1. - С. 4-9.
7. Кулишева О. О. Основні чинники виникнення й подальшої розбудови ідеалу православного виховання в Україні (X - XV ст.) // Історія в школах України. - 2007. - №9-10. - С. 12 -16.
8. Моисеев Н. Н. Стратегия разума // Знание- сила. - 1986. - №10. - С. 18- 28.
9. Нелунова Е. Д. Новшества и нововведения - движущая сила к модернизации в системе образования // Сб. материалов международной конференции «Современная педагогика: теория, методика, практика» / МУЦНИП – Киров, 2015. – 221 с.
10. Л.И.Новикова. Педагогика воспитания: Избранные педагогические труды / Под ред. Н.Л.Селивановой, А.В.Мудрика. Сост. Е.И.Соколова. – М., 2009. – 352 с.
11. Сластенин В.А., И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. Педагогика. - М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.
12. Ткаченко Л. І. Синергетичний підхід у педагогіці: нова парадигма // Освіта і розвиток обдарованої особистості. – 2013. - №10(17) - С. 18-21.
13. Шевцова А. З., Мемедляев З. Н. Синергетический поход в инженерной химии: Монография. – Луганск: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 160 с.

СИСТЕМА ПРАВОСЛАВНОГО ВОСПИТАНИЯ БРАТСКИХ ШКОЛ УКРАИНЫ (к. XVI - XVII ВВ.) СКВОЗЬ ПРИЗМУ СИНЕРГЕТИКИ

О.О. Кулышева

В статті представлено технологія застосування синергетики в історії педагогіки. Ісследовані закони і особливості самоорганізації системи православного виховання в XVI - XVII століттях.

Ключевые слова: система православного виховання, синергетика.

SYSTEM OF ORTHODOX UPBRINGING OF FRATERNAL SCHOOLS IN UKRAINE (END OF THE XVIth - XVIIth CENTURIES) FROM THE PERSPECTIVE OF SYNERGY

O.O. Kulysheva

The author of the article gives characteristics to the synergy technology in the history of pedagogy; examines the laws and features of self-organization of the Orthodox education system in the XVIth - XVIIth centuries.

Key words: Orthodox education system, synergy.

Кулишева Оксана Олегівна – здобувач кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (Северодонецьк, Україна). E-mail: oksana_kulysheva@mail.ru

Kulysheva Oksana Olehivna – Researcher of the Department of Pedagogy of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine). E-mail: oksana_kulysheva@mail.ru

УДК 159.9

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ В СИТУАЦІЇ ЖИТТЄВИХ ЗМІН

В. В. Левченко

У статті представлено аналіз сучасних підходів до виявлення феномену особистісної ідентичності як динамічної структури. Розглянуто психологічні особливості становлення, прояву та трансформації ідентичності в період життєвих змін.

Ключові слова: ідентичність, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, адаптація, ситуація життєвих змін.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Дослідження процесів ідентифікації та ідентичності особистості останнім часом набуває все більш розвиненої й систематизованої форми. Причинами звернення до означеної проблеми є соціальні трансформації, нестабільність структури суспільства, кризові явища, які відбуваються протягом останнього часу, які відображаються у визначеннях «вислизуючий світ» (Е. Гідденс), епоха «нової невизначеності» (Ю. Хабермас), «кінець знайомого світу» (І. Валлерстайн).

Проблема ідентичності була актуальною і в періоди соціальної стабільності, і в епоху соціальних змін (Е. Еріксон, 2000). Але питання ідентичності набувають особливого значення, коли зміни стали постійним і самостійним виміром дійсності, а поняття часу стає важливою характеристикою психологічних утворень. Постійні трансформації в суспільстві стимулюють людей до безперервного розвитку, бажання, з одного боку, відповідати соціальним очікуванням, з іншого, зберегти свою особистісну неповторність. Ця ситуація вимагає глибокого ступеня знання людиною себе, власних потенційних можливостей.